

DERLEME / REVIEW

Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi / BAUN Sağlık Bil Derg
Balıkesir Health Sciences Journal / BAUN Health Sci J
ISSN: 2146-9601- e ISSN: 2147-2238
Doi: <https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.1025387>

COVID-19 Pandemi Sürecinde Emzirmeyi Devam Ettirme ve Kadın Sağlığı Hemşiresinin Rolü

Mümüne DURMUŞ¹, Mizgin CEBE ERTAŞ¹, Emine GERÇEK ÖTER²

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi Doğum-Kadın Sağlığı ve Hastalıkları
Hemşireliği

Geliş Tarihi / Received: 18.11.2021, Kabul Tarihi / Accepted: 26.09.2022

ÖZ

Çin’de 2019 yılı sonlarında başlayan COVID-19 virüsü pandemi meydana getirmiştir. Yaşanan pandemi süreci emziren anne ve anne adaylarında endişeye neden olmuştur. Ancak anne sütünün zengin içeriğinin viral enfeksiyonlara karşı koruyucu rolü bilinmekle birlikte anne sütünden COVID-19 virüsünün bulaştığını kanıtlar nitelikte çalışma bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi, Emzirme Tıbbi Akademisi, Amerikan Obstetrisyenler ve Jinekologlar Birliği, Kraliyet Obstetrisyenler ve Jinekologlar Birliği gibi çeşitli sağlık otoriteleri hijyen önlemleri alınarak doğrudan emzirmeyi önermektedir. COVID-19 sürecinde laktasyonun sürdürülmesine olan ihtiyaç artmıştır. Emzirme sürecinde önemli rolü olan kadın sağlığı hemşireleri anne ve bebeğini COVID-19 enfeksiyonundan korumak için gerekli önlemleri almalı, izolasyonu sağlamalı ve anne bebek arasındaki bağın önemli sağlayıcısı olan emzirmeyi mümkün olduğunda sürdürebilmeye destek olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Emzirme, Anne Sütü, Kadın Sağlığı Hemşiresi.

The COVID-19 Breastfeeding Continuing in COVID-19 Pandemic Process and Role of the Women’s Health Nurse

ABSTRACT

The COVID-19 virus, which started in China at the end of 2019 caused a pandemic. The pandemic process has caused concern in nursing mothers and expectant mothers. However, although the protective role of the rich content of breast milk against viral infections is known, there is no study that proves the transmission of COVID-19 virus from breast milk. In addition to these, various health authorities such as the World Health Organization, United Nations Children's Fund, Center for Disease Control and Prevention, Academy of Breastfeeding Medicine, American Association of Obstetricians and Gynecologists, Royal Association of Obstetricians and Gynecologists, recommend direct breastfeeding by taking hygiene measures. The need to maintain lactation has increased during the COVID-19 process. Women's health nurses, who have an important role in the breastfeeding process, should take the necessary precautions to protect the mother and her baby from COVID-19 infection, provide isolation and support breastfeeding, which is the important provider of the bond between mother and baby, as much as possible.

Keywords: COVID-19, Breastfeeding, Breast Milk, Women's Health Nurse.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Mümüne DURMUŞ, Adnan Menderes Üniversitesi, Hemşirelik Bölümü Aydın, Türkiye.

E-mail: mmngumus42@gmail.com

Bu makaleye atıf yapmak için / Cite this article: Durmuş, M., Cebce Ertaş, M., & Gerçek Oter E. (2024). COVID-19 pandemi sürecinde emzirmeyi devam ettirme ve kadın sağlığı hemşiresinin rolü. *Balıkesir Sağlık Bilimler Dergisi*, 13(1), 210-217. <https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.1025387>

BAUN Health Sci J, OPEN ACCESS <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirsbd>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve şiddetli akut solunum sendromuna neden olan SARS-CoV-2 enfeksiyonu bir salgın haline gelmiştir ve dünya çapına yayılmıştır (Li ve ark., 2019; Zhu ve ark., 2019). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 30 Ocak 2020 tarihinde salgını Uluslararası Öne Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu olarak ilan etmiştir (World Health Organization [WHO], 2020). COVID-19 enfeksiyonu, hasta kişilerin hapsirme ve öksürmeleri ile ortaya çıkan damlacıkların başka bireyler tarafından solunması ile bulaşır. Ek olarak, hastaların solunum parçacıkları ile kontamine yüzeylere dokunduktan sonra ellerini yıkamadan ağız, yüz, göz veya buruna götürmesi ile de virüs alınabilir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19 enfeksiyonunda riskli gruplar arasında; çocuklar, bebekler, 65 yaş üstüne sahip bireyler, gebeler ve kronik hastalığa sahip olan bireyler yer almaktadır. Ancak, genel nüfusa göre bakıldığında, gebe kadınların COVID-19 enfeksiyonuna yakalanma ihtimali yüksek değildir (Royal College of Obstetricians and Gynaecologists [RCOG], 2021). Ancak başka kaynaklarda gebelerin bağışıklık sistemindeki doğal baskılanma nedeniyle daha fazla ve ölümcül olduğu açıklanmıştır. Gebelikte aşı uygulaması bilimsel araştırmalara güvenlik gerekçesi ile dahil edilememesi ya da geç bir dönemde dahil edilmesi nedeniyle dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Hayati önemi yüksek olan bu pandemi sürecinde, tüm anne ve anne adayları bebeklerinin anne sütü alması ve emzirme hakkında endişeli hale gelmiştir (Hazar ve ark., 2020). COVID-19 enfeksiyonunun kontrol altına alınmaya çalışıldığı bu dönemlerde diğer sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç giderek artış göstermiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Anne sütü ve emzirmenin hem yenidoğan hem de anne açısından sayısız faydaları olduğu bilinmektedir. Bu nedenle COVID-19 virüsünün anne sütünden bebeğe geçip geçmeyeceğini belirlemek amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Cheema ve arkadaşları tarafından Amerika'da (2020) yapılan ve COVID-19 pozitif, herhangi bir kronik hastalığı bulunmayan 9 gebenin dahil edildiği çalışmada; 9 gebenin de üçüncü trimesterde olup, doğumlarının sezaryen ile sonuçlandığı, gebelerin yedisinde yüksek ateş varlığının tespit edildiği belirlenmiştir (Cheema ve ark., 2020). Çin'in Wuhan kentinde COVID-19 tanısı olan gebelerle yapılan çalışmada, sezaryen doğum sonrası 6 gebeden amniyotik sıvı, kordon kanı, ilk emzirme sırasındaki kolostrum (ilk süt) ve yenidoğarlardan ise boğaz sürüntüsü alınmış, alınan örneklerde COVID-19 testinin negatif olduğu saptanmıştır (Chen ve ark., 2020). İstanbul'da 2021 yılında yapılan COVID-19 testi pozitif 10 annenin 9'unun semptom gösterdiği bir çalışmada ise doğumdan 15 gün sonra alınan anne sütü örneğinde SARS-CoV-2 antijeni hiçbir annenin sütünde saptanmamıştır. Ancak pozitif olan ve semptomları olan iki annenin sütünde IgM ve IgG antikorları tespit edilmiştir (Keskindemirci ve ark., 2021). Yapılan çalışmaların sonuçları arasında farklılık olsa da anne

sütünden COVID-19 bulaşabileceğini ispatlar nitelikte çalışma bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak DSÖ, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund - UNICEF), Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC), Emzirme Tıbbi Akademisi (ABM), Amerikan Obstetrisyenler ve Jinekologlar Birliği (ACOG), Kraliyet Obstetrisyenler ve Jinekologlar Birliği Birliği (RCOG) gibi çeşitli sağlık kuruluşları ve tıp toplulukları hijyen önlemleri alınarak doğrudan emzirmeyi önermektedir (Academy of Breastfeeding Medicine [ABM], 2020; American College of Obstetricians and Gynecologists [ACOG], 2020; Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2020; WHO, 2021).

Yapılan çalışmalarda emziren annelerin virüs kapmaktan korktukları ya da sağlık profesyonellerine ulaşamadıkları için yüz yüze sağlık hizmetlerine erişemedikleri görülmektedir (Hull ve ark., 2020). Kadın sağlığı hemşireleri doğum sonu dönem ve yenidoğan bakımı üzerinde aktif rolleri olduğu için emzirme döneminde de aktif olarak rol oynamaktadır. Bu nedenle COVID-19 sürecinde de annelere kanıta dayalı ve bireyin gereksinimlerine uygun eğitim ve danışmanlık yapılmalı, bireyin kendi bakımı ile ilgili doğru karar almasına yardımcı olunmalı, klinik rehberler doğrultusunda bir bakım sağlanmalıdır (Partovi ve ark., 2014). Bu derlemenin amacı pandemiye sebep olan COVID-19 enfeksiyonunun emzirmeye olan etkisini ve kadın sağlığı hemşiresinin rolünü incelemektir.

COVID-19 enfeksiyonu

SARS-CoV-2 enfeksiyonu, 2019 yılının sonlarında Çin'de ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılmıştır. İlk vakanın 1 Aralık 2019 yılında tespit edilmesinden itibaren hızlı vaka artışları yaşanmış ve 2020 yılında Nisan ayı sonları itibarıyla tüm dünyada çok ciddi değerlere ve sayılara ulaşmıştır (Chen ve ark., 2020). Pandemi kavramı DSÖ'ye göre, yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır (WHO, 2020). İki yüz on altı ülkeye yayılan COVID-19 virüsü, ülkemizde ise ilk kez 10 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. DSÖ verilerine göre ise 1 Temmuz 2021 itibarıyla dünya genelinde 2.6 milyon fazla yeni vaka, yaklaşık 54.000 yeni ölüm rapor edilmiştir (WHO, 2021). Çin, bu hastalığa şiddetli akut solunum sendromu (SARS-CoV-2), DSÖ (COVID-19) adını vermiştir (WHO, 2020). DSÖ Acil Durum Komitesi, yapılan çeşitli müzakerelerle 30 Ocak 2020 tarihinde COVID-19 virüsünü uluslararası halk sağlığı acil durumu olarak ilan etmiştir. Dünyanın birçok yerinde yeni salgınlar meydana gelmesiyle de 12 Mart 2020'de COVID-19 virüsünü pandemi durumu olarak ilan etmiştir (Muscogiuri ve ark., 2020). COVID-19 enfeksiyonunun en yaygın belirtilerine bakıldığında ateş, öksürük ve dispnedir. COVID-19 enfeksiyonunun daha ciddi seyirlerde ilerlediği vakalarda, böbrek yetmezliği, pnömoni, ağır akut solunum yolu enfeksiyonu ve ölüm gelişebilir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19 sürecinde anne sütünün önemi ve emzirme

DSÖ, anne sütünü hem anneler hem de bebekler için sayısız yararının olduğu ve bebekler için en uygun besin olarak tanımlamaktadır (WHO, 2018). Anne sütünün pek çok yararı olmasının dışında bebeği enfeksiyonlardan koruma, yenidoğan mortalitesini azaltma gibi viral enfeksiyon durumlarında önemli rolleri vardır. Anne sütünün içerisinde enfeksiyon önleyici ajanlar (lizozim, laktoferrin, immunoglobulin G (IgG), IgM, salgısal immunoglobulin G (sIgG) ve sIgA gibi immünoglobülinler vb.), inflamasyon önleyici ajanlar (epidermal büyüme faktörü gibi), immünomodülatörler ve bağışıklık hücreleri (lenfositler, nötrofiller, makrofajlar, kök hücreler) bulunmaktadır (Goldman, 2019). Anne sütünün içerisindeki bu bileşenler, bağışıklık sistemi eksik olan yenidoğanı destekleyerek viral enfeksiyonlara karşı korumakta ve enfeksiyon meydana getirebilecek patojenlerin gastrointestinal sisteme yerleşmesini önlemektedir (Andreas ve ark., 2015). Bebeğin ilk aşısı olma özelliğine sahip her annenin sütü içerik olarak kendi bebeğinin ihtiyaçlarına göre tasarlanmış (Hazar ve ark., 2020).

Emzirme anne sütünü bebeğe ulaştırmanın en doğal ve etkili yoludur. DSÖ doğumdan sonra ilk 6 ay sadece anne sütünü ve 2 yıl veya daha fazla sürede anne sütü ile birlikte beslenmenin tamamlanmasını önermektedir (WHO, 2018). Emzirme COVID-19 sürecinde devam eden hayati süreçlerden biridir. Emzirme fizyolojik olarak faydalarının dışında anne bebek etkileşimi, anne bebek bağlanması ve bebekte sağlıklı bir kişilik oluşması için önemli bir süreçtir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü [HSG], 2019). Anneden fetüse COVID-19 virüsünün anne sütü yoluyla vertikal geçiş için yeterli kanıt yoktur ancak solunum damlacıkları virüsün bebeğe bulaşmasının başlıca yoludur (Chen H ve ark., 2020). Bu durum farklı görüşlere neden olmuştur. Bazı araştırmacılar pandemi dönemi sürecinde yenidoğanların en az iki hafta süreyle izole edilerek emzirmeyi önermemektedir (Chen D ve ark., 2020). Bazı araştırmacılar ise bu öneriyi desteklemeyerek, anne sütünün COVID-19 virüsü için bir aracı olmadığını, aksine içerdiği özgül antikorlar sayesinde COVID-19 enfeksiyonuna karşı koruyucu rol üstlenebileceğini savunmuşlardır (Davanzo R ve ark., 2020; Hudak ve ark., 2020). DSÖ, UNICEF, CDC, ABM gibi sağlık kuruluşları COVID-19 sürecinde anne sütü ile beslenmenin sürdürülmesini desteklemektedir (ABM, 2020; CDC, 2021; WHO, 2018). DSÖ yalnızca COVID-19 enfeksiyonunun zararlı etkilerini değil, ten tene temasın koruyucu etkileri, anne sütü almama ve bebek mamasının uygunsuz kullanımının zararlarını göz önünde bulundurarak önerilerde bulunmaktadır.

COVID -19 ve emzirme ile ilgili çalışmalar

Çin'in Wuhan kentinde COVID-19 tanısı olan

gebelerle yapılan çalışmada, sezaryen doğum sonrası 6 gebeden kordon kanı, amniyotik sıvı, ilk emzirme sırasındaki kolostrum alınmış ve yenidoğanlardan ise boğaz sürüntüsü alınmış, alınan örneklerde COVID-19 testinin negatif olduğu saptanmıştır (Chen H ve ark., 2020). Bir olgu raporunda üçüncü trimesterinde COVID-19 enfeksiyonu olan gebenin doğum esnasında plasenta, amniyotik sıvı, kordon kanı, mide suyu ve boğaz bezlerinden örnekler alınmış ve alınan tüm örneklerde COVID-19 testinin negatif olduğu tespit edilmiştir (Wang ve ark., 2020).

COVID-19 virüsünün anneden yenidoğana doğum sonrası solunum yolu ile geçiş geçemeyeceği endişe yaratmıştır (Chen ve ark., 2020). Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi, COVID-19 virüsüne yakalanan kadınların anne sütünde virüsün bulunmadığı ama ona direnç gösterecek antikorların bulunduğunu bildirmiştir (CDC, 2019). Schwartz ve arkadaşlarının COVID-19 tanılı 38 gebeyle yaptıkları çalışmada, COVID-19 virüsünün gebe ölümlerine neden olmadığı ve COVID-19 virüsünün intravenöz yol aracılığı ile annelerden fetüslere bulaşmadığı saptanmıştır (Schwartz ve ark., 2020). Ancak başka bir araştırmada COVID-19 tanısı olan anneden doğan bebeğe yapılan tüm tetkiklerde vücudun savunma sistemlerinden olan IgM antikorunun COVID-19 virüsüne karşı daha yüksek değerlere olduğu sahip olduğu bulunmuştur (Dong ve ark., 2020). Asadi ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir retrospektif bir çalışmada COVID-19 tanılı ve üçüncü trimesterinde olan 9 gebeden amniyotik sıvı, kordon kanı ve anne sütü örnekleri alınmıştır ve alınan örneklerde SARS-CoV-2 saptanmadığı ve 6 yenidoğanın faringeal sürüntüsünde de testin negatif olduğu gösterilmiştir (Asadi ve ark., 2020). Bu çalışmaya karşın Wang ve arkadaşlarının yayımladığı bir olgu sunumunda, COVID-19 tanılı gebenin doğumundan sonraki otuz altı saatte yenidoğandan alınan faringeal sürüntü örneğinin pozitif çıktığı rapor edilmiştir. Çalışmanın sonucunda emzirmenin önerilmediği ve mastiti önlemek için sütün boşaltılması gerektiği belirtilmiştir (Wang ve ark., 2020). Yapılan diğer çalışmalarda ise COVID-19 tanılı bir anneden doğan bebeğin, doğumdan 2 saat sonra savunma hücrelerine bakıldığında anormal sitokin değerlerinin ve antikor düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Dong ve ark., 2020; Zeng ve ark., 2020). Chua ve arkadaşlarının (2020) yapmış olduğu çalışmaya göre COVID-19 tanısı olan annelere önerilerde bulunmuştur. Öneriler dahilinde COVID-19 tanısı olan annelerden doğan yenidoğanların en az iki haftaya kadar anneden ayrı bir odada tutulması ve annenin doğrudan emzirmemesi önerilmektedir (Chua ve ark., 2020). Hindistan'da yapılan bir prospektif çalışmada %9,4 vakada anneden bebeğe dikey geçiş bulunmuştur (Nayak ve ark., 2021). Çin'in Hubei eyaletinde yapılan bir çalışmada, 44 anneden COVID-19

semptomlarının başlangıcından itibaren 3-62 gün arasında örnekler toplanmıştır. Çalışmada otuz sekiz anne sütü örneğine antikor testi uygulanmış ve tümünde IgG antikor negatif olarak tespit edilmiştir (Peng ve ark., 2020). Yapılan bir diğer çalışmada anne-bebek ikilisinin sağlık durumu ile anne sütü lökosit seviyeleri arasında güçlü bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Hassiotou ve ark., 2013). İstanbul'da yapılan COVID-19 testi pozitif 10 annenin 9'unun semptom gösterdiği bir çalışmada 15 gün sonra alınan anne sütü örneğinde SARS-CoV-2 antijeni hiçbir annenin sütünde saptanmamıştır. Ancak pozitif olan ve semptomları olan iki annenin sütünde IgG ve IgM antikorları tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada 11 anne bebeğinin 7'sinin COVID-19 testi pozitif bulunmuştur (Keskindemirci ve ark., 2021). New York'ta yapılan kohort bir çalışmada, COVID-19 testi pozitif çıkan 116 annenin bebekleri

incelenmiştir. Yenidoğanların 83'ü anneleriyle birlikte kalmış ve hiçbirinde COVID-19 görülmemiştir. Tüm annelerin emzirmelerine izin verilmiş, emzirmeye devam eden annelerin bebeklerinin hiçbirinin testi pozitif çıkmamış ve yenidoğanların hiçbirinde COVID-19 semptomları görülmemiştir. Bu çalışmanın sonuçlarında da ifade edildiği gibi eğer doğru hijyen önlemleri alınırsa COVID-19'un perinatal bulaşma olasılığı düşüktür ve bebek koruyucu stratejilerin iyi bir ebeveyn eğitimi ile sağlanması durumunda yenidoğanların anneleriyle aynı odada kalmaları ve emzirmeye devam etmelerinin güvenli olduğu belirtilmektedir (Salvatore ve ark., 2020). COVID-19 tanısı alan her anne emzirmeye ara vermemelidir. Emziren anne fiziksel ve ruhsal sağlığını hızlı bir şekilde iyileştirir ve bebeğinin bağışıklık sağlayıcı bileşenlerden yararlanmasını sağlar ve bebeğini pek çok zararlı etmenlerden korur.

Tablo 1. COVID-19 ve emzirme ile ilgili çalışmalar.

Yazar ve Yılı	Ülke	Yöntem	Çalışmanın amacı	Sonuç
Chen ve ark., 2020	Çin	Deneysel bir çalışma n:6	COVID-19 tanısı alan gebelerden alınan kordon kanı, amniyotik sıvı, kolostrom ve yenidoğandan alınan boğaz sürüntüsünde COVID-19 virüsünün etkisini değerlendirmek	COVID-19 tanısı olan gebelerin ve yenidoğanların örneklerinde COVID-19 virüsüne ait bulgular saptanmamıştır. Sezaryen doğum sonrası 6 gebeden kordon kanı, amniyotik sıvı, ilk emzirme sırasındaki kolostrom alınmış ve yenidoğandan ise boğaz sürüntüsü alındığında COVID-19 testinin negatif olduğu saptanmıştır
Wang ve ark., 2020	Çin	Olgu raporu	COVID-19 tanısı alan gebede plasenta, amniyotik sıvı, kordon kanı, mide suyu ve boğaz bezleri örneklerinde COVID-19 virüsünün etkisini değerlendirmek	COVID-19 enfeksiyonu olan gebeden alınan örneklerde COVID-19 virüsü bulunmamıştır. Doğum esnasında plasenta, amniyotik sıvı, kordon kanı, mide suyu ve boğaz bezlerinden örnekler alınan tüm örneklerde COVID-19 testinin negatif olduğu tespit edilmiştir
Schwartz ve ark., 2020	Çin	Kesitsel bir çalışma n:38	COVID-19 virüsünün gebelik sonuçları üzerindeki etkilerini gözden geçirmektedir	38 gebeyle yaptıkları çalışmada, COVID-19 virüsünün gebe ölümlerine neden olmadığı ve COVID-19 virüsünün intravenöz yol aracılığı ile annelerden fetüslere bulaşmadığı saptanmıştır
Dong ve ark., 2020	Çin	Olgu raporu	COVID-19 tanısı alan bir anneden doğan bebeğe COVID-19 virüsüne karşı antikorun yüksek olup olmadığını değerlendirmek	COVID-19 tanısı olan anneden doğan bebeğe yapılan tüm tetkiklerde vücudun savunma sistemlerinden olan IgM antikorunun COVID-19 virüsüne karşı daha yüksek değerlere olduğu sahip olduğu bulunmuştur
Asadi ve ark., 2020	İran	Retrospektif Çalışma n:9	COVID-19 tanısı alan gebelerden alınan amniyotik sıvı, kordon kanı, anne sütü ve yenidoğanın faregeal sürüntüsünde COVID-19 virüsünün etkisini değerlendirmek	COVID-19 tanılı ve üçüncü trimesterinde olan 9 gebeden amniyotik sıvı, kordon kanı ve anne sütünün örnekleri alınmıştır ve alınan örneklerde COVID-19 saptanmadığı ve 6 yenidoğanın faregeal sürüntüsünde de testin negatif olduğu gösterilmiştir

Tablo 1 (devam). COVID-19 ve emzirme ile ilgili çalışmalar.

Yazar ve Yılı	Ülke	Yöntem	Çalışmanın amacı	Sonuç
Wang ve ark., 2020	Çin	Olgu sunumu	COVID-19 tanısı alan gebelerden doğan yenidoğanların faringeal sürüntüsünde belirli bir süreden sonra COVID-19 virüsünün var olup olmadığı belirlemek	COVID-19 tanılı gebenin doğumundan sonraki otuz altı saatte yenidoğandan alınan faringeal sürüntü örneğinin pozitif çıktığı rapor edilmiştir.
Dong ve ark., 2020	Çin	Olgu sunumu	COVID-19 tanısı alan bir anneden doğan bebeğin COVID-19 virüsüne karşı savunma hücrelerinin yüksek olup olmadığını değerlendirmek	COVID-19 tanılı bir anneden doğan bebeğin, doğumdan 2 saat sonra savunma hücrelerine bakıldığında anormal sitokin değerlerinin ve antikor düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur
Peng ve ark., 2020	Kore	Deneysel bir çalışma n:44	COVID-19 tanısı alan annelerden sütlerinin içeriğinde antikorların olup olmadığını tespit etmek	COVID-19 tanılı 44 anneden 3-62 gün arasında süt örnekleri toplandığında otuz sekiz anne sütü örneğine antikor testi uygulanmış ve tümünde IgG antikoru negatif olarak tespit edilmiştir
Keskindemirci ve ark., 2021	Türkiye	Kesitsel bir çalışma n:10	COVID-19 tanısı olan annelerden sütlerinin içeriğinde SARS-CoV-2 antijeninin olup olmadığını tespit etmek	COVID-19 testi pozitif 10 anneden doğumdan 15 gün sonra alınan anne sütü örneğinde SARS-CoV-2 antijeni hiçbir annenin sütünde saptanmamıştır
Salvatore ve ark., 2020	İngiltere	Kohort çalışma n:116	COVID-19 tanısı olan annelerin ve onlarla kalan bebeklerin COVID-19 görülme olasılıklarının olup olmadığını saptamak	COVID-19 testi pozitif çıkan 116 annenin bebekleri incelendiğinde bebeklerin 83'ü anneleriyle birlikte kalmış ve hiçbirinde COVID-19 görülmemiştir

COVID-19 ve emzirme sürecinde kadın sağlığı hemşiresinin rolü

COVID-19 virüsünün meydana getirdiği pandemi tüm dünyada evrensel bir halk sağlığı problemi oluşturmuştur. Sürecin getirdiği belirsizlik ve değişen bilgiler nedeniyle sağlık profesyonelleri zor durumda kalmaktadır. Emziren anneler ve anne sütü alan bebekler gibi özel ilgiye ihtiyacı olan gruplar bu süreçten olumsuz etkilenmektedir (Başer ve ark., 2020). Örneğin, Tekirdağ'da 2020 yılında yapılan bir çalışmada COVID-19 temaslı annelerin %54.5' inin sadece anne sütü vermeye devam ettiği, COVID-19 pozitif anne grubunda bu oran %17.6 bulunmuştur. Anne sütü vermeyi bırakan anne oranı ise %47.1 olarak rapor edilmiştir (Nalbantoğlu ve ark., 2020). Bu sonuçlar salgın hastalıklar gibi kriz durumlarına anne sütü ve emzirmeyi korumaya olan ihtiyacı yansıtmaktadır. Yaşanan bu salgın sürecinde anneye ve emzirilen bebeğe destek olunmalı, sağlık personelleri tarafından doğru hijyen önlemleri alınıp ve aynı zamanda kurum yöneticileri tarafından da gerekli önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Bebek koruyucu stratejilerin iyi bir ebeveyn eğitimleri ile sağlanması durumunda anneleriyle aynı odada kalmaları ve emzirmeye devam etmelerini sağlamalıdır. Kadın sağlığı hemşirelerinin sağlık eğitimi ve danışmanlık, profesyonel rol, iletişim ve kişilerarası rol, bakım verici rol gibi birçok rolü vardır. Kadın sağlığı hemşireleri doğum sonu dönem

ve yenidoğan bakımı üzerinde aktif rolleri olduğu için emzirme döneminde de aktif olarak rol oynamaktadır. Bu nedenle COVID-19 sürecinde de annelere kanıta dayalı ve bireyin gereksinimlerine uygun eğitim ve danışmanlık yapmalı, bireyin kendi bakımı ile ilgili doğru karar almasına yardımcı olmalı, klinik rehberler doğrultusunda bir bakım sağlamalıdır (Partovi ve ark., 2014).

Kadın sağlığı hemşireleri COVID-19 pandemisinde öncelikle, COVID-19 olduğundan şüphe duyulan bir annenin bebeğine virüsü bulaştırmasını önlemek için gereken tüm önlemleri almasını sağlamak için danışmanlık yapmalıdır (Hazar ve ark., 2020). COVID-19 olduğundan şüphelenilen veya pozitif olan anneler uygun bir desteğe erişemediklerinden dolayı çocuklarını emzirmek istemeyebilmektedir, sağlık uzmanları gerektiğinde hastaları profesyonel emzirme desteğine yönlendirmeli veya laktasyon yeniden kurulmasını sağlamalıdır. Emziren annelere mmeden beslenirken, süt sağarken veya biberonla beslerken alması gereken önlemler hakkında danışmanlık yapmalıdır (CDC, 2021). Emziren bir anne ve bebeğini hastanede aynı odada tutmanın mümkün olduğu durumlarda anneye gerekli izolasyon ve hijyen koşulları öğretilmelidir (ABM, 2020).

Anne ve bebeğin geçici ayrılığının düşünüldüğü durumlarda durumun risk ve yararlarını sağlık uzmanları ve anne birlikte tartışmalı, geçici ayrılık

kararı annenin istekleri doğrultusunda verilmelidir (CDC, 2020). Annenin bebeğini emzirmesinin mümkün olmadığı durumlarda hemşireler anne sütünün sağılarak bebeğe verilmesi konusunda anneyi teşvik etmelidir. Anne sütünün nasıl sağılacağı; anne tercihi, hijyen koşulları gibi birçok faktöre bağlı olsa da anneye elle sağma mutlaka öğretilmeli, pompa kullanımı gerekli olan durumlarda gerekli hijyeni sağlama koşulları anneye öğretilmelidir (Karabayır ve ark., 2020). Hastaneye kabul sürecinden itibaren bireyler taburculuk ve evde izlem dahil tüm süreçte anne, baba ve diğer bakımda rol alanlar koruyucu yaklaşımlara, izolasyon önlemlerine, bireysel ve çevre hijyenine ve temas kurmaya ilişkin eğitilmelidir (Acavut ve ark., 2020). Bunların dışında sağlık uzmanları anneye psikososyal destek sağlamalı, endişelerini gidermeli, ekipman ve malzemelerin dezenfeksiyonunu sağlayarak bulaş riskini minimuma indirmeli veya ortadan kaldırmalıdır (Çuvadar ve ark., 2020). Tüm bunları sağlayabilmek için anne ve bebeğe kanıta dayalı ve kaliteli bir bakım, multidisipliner bir ekip yaklaşımı sergilenmesi önemlidir (Favre ve ark., 2020).

SONUÇ

COVID-19 pandemisi tüm dünyada yaşamın doğal sürecini etkileyen bir kriz meydana getirmiştir. Bu krizden emzirme süreci de olumsuz etkilenmiştir. Anneler ve sağlık hizmeti veren profesyoneller özellikle kadın sağlığı hemşireleri durum karşısında ne yapmaları gerektiği konusunda çaresiz kalmaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmı annelere emzirmemelerini söylese de anne sütünden COVID-19 bulaşabileceğini ispatlar nitelikte çalışma bulunmamaktadır. DSÖ, CDC gibi sağlık otoriteleri COVID-19 sürecinde emzirmeye devam edilmesini önermiş, COVID-19 sürecinde anneler, sağlık çalışanları ve kurumlar için rehberler hazırlamışlardır. Bunlara ek olarak DSÖ emzirmenin yararlarının göz önünde bulundurulmasını vurgulamıştır. Emzirmenin anne ve bebek için faydaları paha biçilemezdir. Anne gerekli önlemleri alarak emzirmeye devam etmeli, emziremeyecek durumda ise sağıarak bebeğinin anne sütü almasını sağlamalıdır. Bu süreçte kadın sağlığı hemşireleri anneye destek olmalı, süreci anne ile birlikte karar vererek yönetmeli ve emzirmenin devamlılığını sağlamalıdır. Hastaneye kabul sürecinden, taburculuk ve evde izlem dâhil tüm süreçte anne ve bebeğe bulaş riskini minimuma indirecek önlemleri almanın yanı sıra aileye psikososyal olarak da destek olmalıdır. Özellikle COVID-19 gibi pandemi süreçlerinde halk sağlığı politikalarının uygulanarak kurumsal, yönetimsel ve ekip çalışması dinamiklerinin de işleme sözü edilen sağlık hizmeti uygulamalarının aksamadan gerçekleştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır. Anne ve çocuk sağlığı göstergelerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde sağlanabilmesinde önemli rol oynayan hemşireler ve ebelerin bu süreçte desteklenmelerinin mesleki

rollerini gerçekleştirmelerinde çok önemli bir husus olduğu belirtilmektedir. Özellikle anneye yakın iletişimi sağlayan hemşire ve ebeler pandemi sürecinde emzirmenin başlatılması ve devam ettirilmesi ve ilk altı ay sadece anne sütüyle beslenmenin sağlanması noktasında anahtar kişilerdir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Yazar Katkıları

Planı, tasarımı: MD, MCE, EGÖ; **Gereç yöntem ve veri toplama:** MD, MCE, EGÖ; **Veri analizi ve yorumlar:** MD, MCE, EGÖ; **Yazma ve düzeltmeler:** MD, MCE, EGÖ.

KAYNAKLAR

- Academy of Breastfeeding Medicine (ABM). (2020). ABM Statement on Coronavirus 2019 (COVID-19). <https://www.bfmed.org/abm-statement-coronavirus> adresinden alındı.
- Acavut, G., Pay, R. E., Ulubay, M. & Evliyaoglu, Ö. (2020). COVID-19 pandemisinin maternal-neonatal etkileri ve yönetimi. *Türk Kadın Sağlığı ve Neonatoloji Dergisi*, 2 (3), 96-104.
- American College of Obstetricians and Gynecologists. (ACOG). (2020). COVID-19 FAQs for Obstetrician- Gynecologists, Obstetrics. <https://www.acog.org/clinical-information/physician-faqs/COVID-19-faqs-for-ob-gyns-obstetrics>
- Andreas, N., Kampmann J. B., & Le-Doare K. M. (2015). Human breast milk: a review on its composition and bioactivity. *Early Human Development*. 91(11), 629-635. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2015.08.013>
- Asadi, L., Tabatabaei, R. S., Safinejad, H., & Mohammadi, M., (2020). New corona virus (COVID-19) management in pregnancy and childbirth. *Arch Clin Infect*. 15(COVID-19): 1-13. <https://doi.org/10.5812/archcid.102938>
- Başer, A., Sezer, H., & Şahin, H. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Anne Sütü ve Emzirme Eğitimi Yönetimi. İzmir Demokrasi Üniversitesi Dış Sağlığı Kongresi.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2020). Considerations for Inpatient Obstetric Healthcare Settings. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019ncov/hcp/inpatient-obstetric-healthcare-guidance.html>

- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). *Breastfeeding and Caring for Newborns*. Centers for Disease Control and Prevention. (2021a). <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/pregnancybreastfeeding.html>
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Care for breastfeeding people. (2021b). <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/care-for-breastfeeding-women.html>
- Cheema, R., Partridge, E., Kair, L. R., Kuhnriordon, K., M., Silva, A., I., Bettinelli, M. E., Chantry, C. J., Underwood M. A., Laksminrusimha, S., & Blumberg, D. (2020). Protecting breastfeeding during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Perinatology*. 10(1055):0040. <https://doi.org/10.1055/s-0040-1714277>
- Chen, N., Zhou, M., & Dong, X., (2020). Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: A descriptive study. *The Lancet*. 395(10223):507-513.
- Chen, D., Yang, H., Cao, Y., Cheng, W., Duan, T., & Fan, C., (2020). Expert consensus for managing pregnant women and neonates born to mothers with suspected or confirmed novel coronavirus (COVID-19) infection. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*. 149(2): 130-136.
- Chen, H., Guo, J., Wang, C., Luo, F., Yu, X., Zhang, W., Li, J., Zhao, D., Xu, D., Gong, Q., Liao, J., Yang, H., Hou, W., & Zhang, Y., (2020). Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: a retrospective review of medical records. *The Lancet*. 395(10226): 809–815.
- Chua, M. S. Q., Lee, J. C. S., Sulaiman, S., & Tan, H. K. (2020). From the frontline of COVID-19—how prepared are we as obstetricians: a commentary. *International Journal of Obstetrics and Gynaecology*. 1471-528.
- Çuvadar, A., & Özcan, H. (2020). COVID -19 enfeksiyonunda emzirme ve ebelik Bakımı. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*. 7(2): 137–140. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub72.c111>
- Davanzo, R., Guido, M., & Sandri, F. (2020). Breastfeeding and coronavirus disease-2019. Ad interim indications of the Italian society of neonatology endorsed by the union of european neonatal&perinatal societies. *Maternal and Child Nutrition*. 16(3):1-8. <https://doi.org/10.1111/mcn.13010>
- Dong, Y., Mo, X., Hu, Y., Qi, X., Jiang, F., Jiang, Z., & Tong, S. (2020). Epidemiology of COVID-19 among children in China. *Pediatrics*. 145(6):1-10.
- Favre, G., Pomar, L., Qi, X., Nielsen-Saines, K., Musso, D., & Baud, D., (2020). Guidelines for pregnant women with suspected SARS- CoV-2 infection. *The Lancet Infectious Diseases*. 20(6), 652–653.
- Goldman, A. S., (2019). Future research in the immune system of human milk. *The Journal of Pediatrics*. 206: 274-279. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2018.11.024>
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (HSG). (2019). Emzirme. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. <https://sagligim.gov.tr/bebeksagligi/emzirme.html> adresinden alındı.
- Hassiotou, F., Hepworth, A. R., Metzger, P., Tat Lai, C., Trengove, N., Hartmann, P., & Filgueira, L., (2013). Maternal and infant infections stimulate a rapid leukocyte response in breastmilk. *Clinical and Translational Immunology*. 2(4): 1-10.
- Hazar, H. U., & Gökay, D. (2020). COVID- 19 sürecinde anne sütü ve emzirme. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*. 3: 30-37.
- Hudak, M. L., Cummings J., & Kimberlin, D. W., (2020). Initial guidance: management of infants born to mothers with COVID-19. American Academy of Pediatrics Committee on Fetus and Newborn, Section on Neonatal Perinatal Medicine, and Committee on Infectious Diseases. https://www.tn.gov/content/dam/tn/health/documents/cedep/novel-coronavirus/AAP_COVID-19-Initial-Newborn-Guidance.pdf
- Hull, N., Kam, R. L., Gribble, K. D., & Hull, N. (2020). Providing breastfeeding support during the COVID- 19 pandemic: Concerns of mothers who contacted the Australian breastfeeding association. *MedRxiv*. 1-32.
- Karabayır, N., Sapmaz, S., & Gökçay, G. (2020). COVID-19 ve anne sütü ile beslenme. *The Journal of Child*. 20(2): 72-75.
- Keskindemirci, G., Karabayır, N., İstanbullu Tosun, A., Hançerli Törün, S., Altay, C., Sebrili, M., Kaba, Ö., Kibar, B., & Gökçay, G. (2021). Severe acute respiratory syndrome Coronavirus-2 antigens and antibodies in breast milk. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*. 0(0): 01-06.
- Muscogiuri, G., Pugliese, G., Barrea, L., Savastano, S., & Colao, A., (2020). Commentary: Obesity: The achilles heel" for COVID-19? *Metabolism*. 108: 154-251. <https://doi.org/10.1016/j.metabol.2020.154251>.
- Nalbantoğlu, A., Nalbantoğlu, B., & Gökçay, G. (2020). Covid-19 enfeksiyonu seyrinde annelerin emzirme ve anne Sütü hakkında bilgi ve tutumları. *Namik Kemal Tıp Dergisi*. 8(3): 314-320.
- Nayak, M. K., Panda, S. K., Panda, S. S., Rath, S., Ghosh, A., & Mohakud, N. K. (2021). Neonatal outcomes of pregnant women with COVID-19 in a developing country setup. *Pediatrics & Neonatology*. xxxx: 1-7.

- Partovi Meran, H. E., & Hotun Şahin, N. (2014). Kadın sağlığı alanında uzman hemşirelik eğitimi ve uzman hemşirelik rolleri: Amerika Birleşik Devletleri örneği. *Kashed*. 1(1): 1-14.
- Peng, S., Zhu, H., Yang, L., Cao, L., Huang, X., & Dynes, M. (2020). A study of breastfeeding practices, SARS-CoV-2 and its antibodies in the breast milk of mothers confirmed with COVID-19. *The Lancet Regional Health-Western Pacific*. 4.
- Royal College of Obstetricians & Gynaecologists (RCOG). (2021). Coronavirus (COVID-19) Infection in Pregnancy. <https://www.rcog.org.uk/globalassets/documents/guidelines/2020-07-24>
- Salvatore, C. M., Han, J. Y., Acker, K. P., Tiwari, P., Jin, J., Brandler, M., Cangemi, C., Gordon, L., Parow, A., DiPace, J., & DeLaMora, P. (2020). Neonatal management and outcomes during the COVID-19 pandemic: an observation cohort study. *The Lancet Child and Adolescent Health*. 4(10): 721-727. [https://doi.org/10.1016/s2352-4642\(20\)30235-2](https://doi.org/10.1016/s2352-4642(20)30235-2)
- Schwartz, D. A. (2020). An analysis of 38 pregnant women with COVID-19, their newborn infants, and maternal-fetal transmission of SARS-CoV-2: maternal coronavirus infections and pregnancy outcomes. *Archives of Pathology & Laboratory Medicine*. 144(7): 799-805. <https://doi.org/10.5858/arpa.2020-0901-sa>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). COVID-19 (SARS-CoV2 Enfeksiyonu) Rehberi Bilim Kurulu Çalışması. <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid19rehberigenelbilgilerapidemiyolojivetani.pdf.pdf>
- Wang, X., Zhou, Z., Zhang, J., Zhu, F., Tang, Y., & Shen, X. (2020). A case of 2019 Novel Coronavirus in a pregnant woman with preterm delivery. *Clinical Infectious Diseases*. 71(15): 844-846. <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa200>